

A történelmi Magyarország várostörténetére vonatkozó kutatásaimat a Bécsi Tudományegyetemen végeztem; a feldolgozás két részben jelent meg, három kötetben.¹ A harmadik rész, a városok tipológiája és struktúrája befejezetlenül, kéziratban maradt. Ebben összehasonlító adatokkal, kvantitatív megközelítésben, a városi és városias településeket térképezem fel, vizsgálva a városiasodás egyes szakaszait, s elkülönítve a településhálózaton belül az egyes várostípusokat. A módszert 2011-ben a Fővárosi Levéltárban magyarul ismertettem.² Ennek gyakorlati alkalmazását először Vas vármegyére dolgoztam ki.³ Jelen tanulmányban ugyanezen módszerrel Sopron vármegye arculatát rajzolom meg.

Vizsgálataimban a következő kérdésekre keresem a választ:

- Mely települések töltötték be városi szerepet a településhálózatban a meglévő három szabad királyi város mellett?
- Kimutatható-e ezek esetében az agrárjellegű felüli városias jelleg, illetve mezővárosi besorolás?
- Milyen egyéb vonatkozásban ütöttek el környezetüktől?
- Melyek voltak a városiasodás főbb ismérvei a megyében?

Sopron vármegye természeti és népesedési viszonyainak áttekintése

Sopron vármegye nagyobbik, keleti fele a Kisalföld részeként sík vidék a Rábaközszel, míg a nyugati dombos felét az országhatár felé (Soproni-hegység, Rozália-hegység, Lánzséri-hegyek) az Alpok keleti nyúlványai uralják. Sziget-hegységnek számít a Lajta-hegység. A települések elhelyezkedését tekintve sem a falusűrűség, sem pedig a falunagyság szempontjából nem voltak meghatározóak sem a vármegye domborzati viszonyai, sem a folyóvizei, ellentétben például a Rába Vas megyei szerepével.

A vizsgált terület egyes járásai közötti földrajzi-közigazgatási hasonlóságok illetve eltérések áttekintéséhez az 1. táblázat adatai a mértékadóak. Összehasonlításképpen említendő, hogy a dunántúli vármegyékben a népesség növekedése a kiegyezés korában a következőképpen alakult: Baranya 15,6 %, Fejér 23,1 %, Győr 18,7 %, Komárom 39,9 %, Moson 17,7 %, Somogy 26,9 %, Sopron 19,2 %, Tolna 20,8 %, Vas 30,6 %, Veszp-

¹ *Ernő Deák*: Das Städtewesen der Länder der ungarischen Krone (1780–1918) I. rész Allgemeine Bestimmung der Städte und der städtischen Siedlungen. Wien 1979. II/1–2. rész Ausgewählte Materialien zum Städtewesen. Wien 1989.

² *Deák Ernő*: Magyar várostörténet 1780–1918. Összehasonlító módszerek alkalmazása a városfejlődés kutatásában. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv VIII. Budapest 2013, 249–268.

³ *Deák Ernő*: A városiasodás folyamatai a Dunántúlon különös tekintettel Vas vármegyére. Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára. Szombathely 2012, 61–75.

rém 13,6 %, Zala 39,3 %⁴. Népsűrűség tekintetében 1910-ben Baranya megyében (Pécs-
csel együtt) 68,9, Fejériben (Székesfehérvárral együtt) 60,71, Győr (Győrrel együtt)
88,85, Komárom (Komárommal együtt) 71,22, Moson 47,50, Somogy 54,83, Sopron
87,07 (Sopronnal együtt), Tolna 75,56, Vas 79,61, Veszprém 58,13, Zala 77,79 lélek
esett egy km²-re.⁵

Népsűrűség tekintetében 1900-ban 78,8, 1910-ben 87,07 személy esett egy km²-re;
Sopronban ellenben 259,5, illetve 263,0 volt az arány. Meg kell azonban jegyezni,
hogy Sopron megye a Dunántúlban Győr után ugyan legsűrűbben lakott részét ké-
pezte, a 20. század első évtizedének népszaporulata azonban 1,49 %-kal a legalacso-
nyabb volt.⁶

A kiegyezést követő népességnövekedésnek köszönhetően 1869 és 1910 között
208.946-ról 249.109-re, illetve Sopron városával együtt 230.054-ről 280.706-ra emelke-
dett a népességszám. Ha csak a polgári népességet tekintjük, 1910-ig 40.163-mal, azaz
19,23 %-kal emelkedett a „vidéki” lakosság, Sopront is ide számítva a szaporulat
50.652 fő (22,02 %). Sopron város lakossága 21.108-ról 10.489-cel 31597-re emelkedett,
vagyis 49,69 %-os növekedés mutatható ki.⁷ Összehasonlításként emlékeztetünk arra,
hogy ugyanezen időszakban Magyarország lakossága 34,53 %-kal, a szomszédos Vas
megyéé 30,60 %-kal növekedett.⁸ Ezek az adatok önmagukban tanulságosak; feltűnő a
város és a „vidék” közötti eltérés, ami eleve a városba tömörülés jelenségét dombor-
ítja ki. Kismarton és Ruszt értékeit nem emeltük ki külön, azaz a „vidék”-hez sorol-
tuk őket, de különben is a megyei „vidéki” átlagtól alig mutattak eltérést, sőt,
19,18 %-kal, illetve 15,33 %-kal azon alul maradtak.

A laksűrűség 1910-ben a falusi települések esetében házanként 6,09, Sopront
hozzá véve 6,72 lakóban állapítható meg. A legalacsonyabb érték 5,32 lakóval a
Felsőpulyai járásban volt, a legmagasabb 6,55 lakóval a Kismartoniban; utóbbit a vá-
rosi mutatók, különösen Soproné magasán meghaladták.⁹ Az 1. táblázatban az is lát-
ható, hogy a nyugati rész volt a legsűrűbben lakott terület a Nagymartoni, Soproni já-
rásokkal, átlagos faluméretet véve rendkívül kicsi volt az érték a Csepregi és a
Felsőpulyai járásban, míg a Nagymartoni 1385,53-as értékével emelkedett ki.

A középérték modell – retrospektív, három időpontra

Módszerem – a kettős középérték modell – lényege, hogy először meghatározom a
vármegyei átlagnál nagyobb lélekszámú településeket (ezt jelölöm római I-gyel), majd
e településekből az újabb, második átlag meghatározása után leválogatom a középér-
téken felüli részét. II.a kategóriának jelölöm a városok nélküli számítás eredménye-

⁴ Volkszählung in den Ländern der ungarischen heiligen Krone im Jahre 1910, 6. Teil, Zusammenfassung der Endergebnisse. Ungarische Statistische Mitteilungen (a továbbiakban UStM), Neue Serie, Bd. 64, 6.

⁵ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények (a továbbiakban MSK), Új sorozat, 42. kötet, Budapest 1912, 25*.: Sopron vármegye 38–46. Ugyanitt, 25.

⁷ Az összesített adatok alapján kiszámított értékek. Ugyanitt, 768.

⁸ UStM, Neue Serie, Bd. 64, 6–7.

⁹ Az összesített adatok alapján kiszámított értékek. Ugyanitt, 46–47.

képpen kapott településeket, a II.b csoport pedig azokat jelzi, amelyek a városi értéket figyelembe véve is az átlag felettiek.

A történelmi, hét járásra – Csepregi, Csornai, Felsőpulyai, Kapuvári, Kismartoni, Nagymartoni, Soproni – beosztott, az 1910. évi népszámláláskor 233 településből (ebből három város) álló, 3256 km² területű, 283.510 fő lakosságú¹⁰ Sopron vármegye esetében a II.a érték 1.843,35 főnek, a II.b 2.206,10-nek felelt meg, e fölött a teljes településállomány ötödét találhatjuk meg.

Visszafelé haladva az időben nézzük meg a reformkorban működött Fényes Elek idevágó adatait, akinek Sopron megyét érintő felmérése 1841-ben jelent meg.¹¹ A már bemutatott módszer segítségével megállapítható, hogy a megye 188.684 lakosa 3 szabad királyi város, 40 mezőváros, 198 falu és 32 pusztá, illetve vár és majorság, összesen 273 település között oszlott meg. A pusztákat a községek közé sorolva,¹² s így a három várossal együtt 241-es osztót használva 782,92 fő átlageredményre jutunk. A II.a átlaga 1296,64 fő (23 település), a II.b érték pedig – tehát a városokkal együtt – 1454,09 fő (17 település). A mezővárosok száma ekkor 40 volt a megyében: a II.a kategóriában csupán három, a II.b kategóriában viszont 15 található, többségükben tehát nem ütötték meg a kiszámított átlagos településnagyságot.

Tovább visszalépve az időben a II. József féle összeíráshoz, a három szabad királyi városon kívül 236 települést találunk 1785-ben Sopron megye területén. A tényleges népesség száma a városok nélkül 142.882, velük együtt 158.847 volt. A II.a középértéke ekkor 1082,84 fő, a II.b-é pedig 1241,8. Ezeket a szinteket 25, illetve 15 település érte el. Az is látható, hogy Ruszt város 1055 tényleges lakosával még az alsóbb szintet sem ütötte meg. A II.b kategória 15 településéből 10, a II.a 10 településéből négy volt mezőváros, mikor is összesen 27 volt a megyében (2. táblázat) (1. ábra).

A laksűrűséget tekintve láthatjuk a folyamatos csökkenést a 2. táblázatban. 1910-ben Szany, Szil, Fertőszentmiklós, Somfalva, Kópháza és Füles kivételével 20 településben a megyei átlagon felüli értékek állapíthatók meg, tehát a mutató valamelyest városiasságra utal. Kivételként Szany (5,32) és Fertőszentmiklós (5,94) említhető, hiszen háromezren felüli lakosukkal a 6., illetve 7. helyet foglalták el a jelentős települések között, ugyanakkor értékeik nem érték el a megyei átlagot.

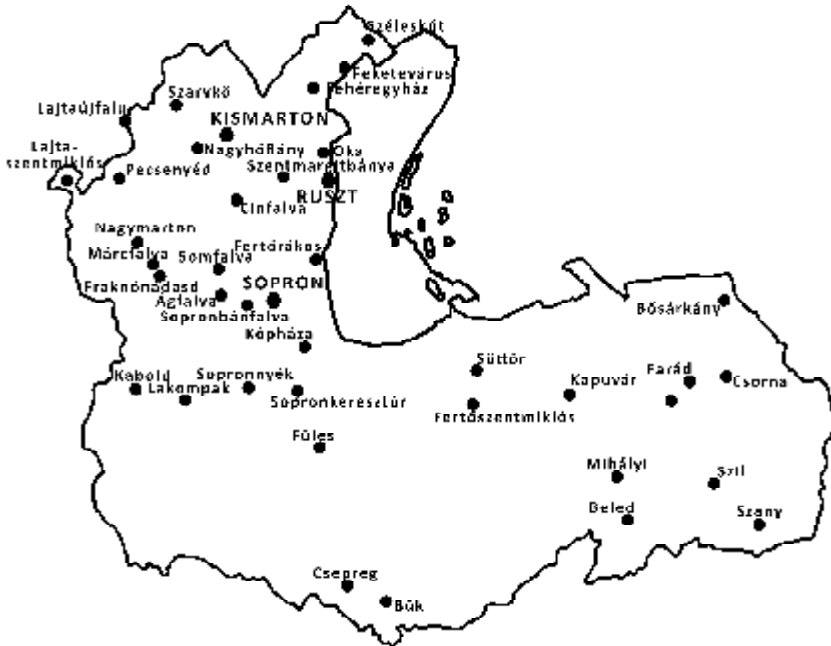
A 3. táblázattal a vizsgált időszak perspektivikus fejlődését mutatjuk be, rangsorolva a kettősátlag alapján kiemelt települések népességnövekedését, és pozícióváltásait. Az adatok összevetésekor megfigyelhetők azok a települések, amelyek minden időszakban a vármegyei kettősátlag feletti népességgel rendelkeztek, illetve beszélhetünk átrendeződésekről, feljövő és lehanyatló településekről. Előbbiek közé tartozik Fertőrákos, Sopronbánfalva, Somfalva, sőt Lajtaújfalu és Lajtaszentmiklós stb. Természetesen egyetlen, bár lényeges dinamikus tényező a települések perspektikus vizsgálá-

¹⁰ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények (a továbbiakban MStK), Új sorozat, 42. kötet, Budapest 1912, 25*; Sopron vármegye, 38–46.

¹¹ *Fényes Elek*: Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 6 kötet, Pest 1837–1843. Sopron vármegye, I. kötet, 2., javított kiadás, Pest, 1841, 283–293. Az egyes lakóhelyek járásonként városok, mezővárosok, faluk és puszták szerint tagolva abc-sorrendben található meg; ehelyütt eltekintünk az oldalszámok megadásától.

¹² A II. József-féle összeírás mindössze egy, a Csér mellett Csér pusztát jegyezte külön, a kiegészés utáni, 1900., illetve 1910. évi népszámlálás pedig a külterületeket is valamely községen belül mutatta ki.

latában az egymáshoz való viszonyítás. Azon 15, illetve 26 helyet tartva szem előtt, amiket az 1910-i adatok alapján a II.b, illetve II.a kategóriába soroltunk, látványosan tükröződik a megye – mondhatnánk – egyenetlen fejlődése, hiszen az éppen említet-
teken túlmenően összesen hat település, Csorna, Kapuvár, Csepre, Nagymarton,

1. ábra. Sopron vármegye középtérték-modelljében megjelenő települések a három vizsgálati időpont valamelyikében (1785, 1841, 1910), illetve a megye három városi rangú települése.

Sopronkeresztúr és Szany képezte azt a vezető csoportot, amely 1785–1910 között az esetenkénti változások ellenére megőrizte helyezését. Ezen belül is eltérő az 1785-ben 2. helyen szereplő Nagymarton, illetve Csepre fejlődése: miközben Nagymarton a 2. helyről a 4.-re csúszott le, Csepre éppenséggel a 7. helyről a 3.-ra emelkedett fel. Mindezek mellett kisebb ütemű fejlődésükkel, helyenként népességsökkenésükkel tűnnek ki az 1910-re a rangsorból kikerült települések, amelyek a táblázat alsó negyedében találhatók.

Érdekes megfigyelni, hogy mennyire volt intenzív a lakosság növekedése, és milyen arányokat öltött az egyes időszakokban. Ez annál is inkább fontos, mert érzékelhető például milyen fellendülést jelentett esetenként a beinduló iparosítás, illetve milyen mértékben lassult le azon települések fejlődése, amelyek nem tudtak felzárkózni, netán elkerülték őket a kiépülő vasútvonalak. A növekedés mutatóinak figyelembevételével 15, Sopronnal együtt 16 településnél állapítható meg 200 %-on felüli növekedés a vizsgált teljes időszakban, vagyis ezek népessége megkétszere-

zódott, sőt sok esetben többszörözött 1785–1910 között. Három fejlődési szakaszt megkülönböztetve – 1785–1841, 1841–1869 és 1869–1910 – a 15 településnél a növekedés súlypontja öt-öt különböző esetben az 1., illetve 2., négy egybeeséssel kilenc a 3. időszakra esett, tehát itt valószínűleg tetten érhető az iparosítás, a dualizmus kori fellendülés hatása.

A városfejlődés tényezői – a városiasság jegyei

A város és „vidék”, pontosabban falu, másként az urbánus és agrártelepülések között mintegy átmenetet képeztek a mezővárosok. Mint ismeretes, az 1871–1876 közötti, illetve a 1886. évi községrendezéssel megszűnt ez a közigazgatási-jogi besorolás, helyébe a felemelkedés jeleként (szerencsés esetben) a rendezett tanácsú város lépett.¹³ Ám a legtöbb – mivel rendeletileg szabályozták a vásártartás jogát –, vásáros helyként élt tovább a köztudatban, illetve így található meg az akkori kalendáriumokban is. A várostörténeti kutatásban sajátosság helyet tölt be a mezővárosok kérdése, amire ehelyütt nem térünk ki. Az viszont megfigyelhető, hogy Sopron megyében is „mezővárosi invázió” következett be, ugyanis az 1785. évi 27-ről a 19. század első felében 38-ra, majd 40-re ugrott fel számuk.

A városok között a 19. század végére kialakult egyfajta hierarchia, ami egyrészt az országos vásárok számával, másrészt a hetipiacok engedélyezésével hozható összefüggésbe. Néhány inkább jelentéktelennek mondható helyen megszűntek a vásárok, ugyanakkor például az 1854-ben járási székhellyé avatott Felsőpulyán¹⁴ nem csupán négy országos vásárt, hanem péntekre hetipiacot is engedélyeztek. Ebben a vonatkozásban beszédes Sopron város példája, ahol három naposra méretezték a hét országos vásárt, és hetente kétszer (kedden és pénteken) piac is volt. Ez mindenféleképpen rangsort mutat, hiszen Sopron mellett egyedül Kismartonváralján volt heti két piacnap. Egyébiránt az egész megyében tíz vásáros helyen tartottak hetipiacot, az országos vásárok száma pedig helyenként és általában, 2–4 között mozgott.¹⁵

A vizsgált időszak kezdetén (1785) a települések népességének jogi-társadalmi szerkezetére vonatkozóan mérvadó lehet a polgár rovatban feltüntetett férfiak száma,¹⁶ illetve aránya. A három város idevágó adatai a „vidéki” helységektől messzemenően eltérő mutatókkal szolgálnak (4. táblázat). Ezzel szemben a megye lakosságának mindössze 1,49 %-a volt polgár, ami jelentéktelen arány. Mégsem hagyhatók figyelmen kívül azok a helyek, ahol legalább tíz polgárt írtak össze. Az eredmények szereteágazóak, mégis kiolvasható belőlük bizonyos kedvezőbb jogi elbírálás. Ezek abban az esetben értékelhetők irányzatként, amennyiben a továbbiakban a vizs-

¹³ Deák Ernő: *Das Städtewesen der Länder der ungarischen Krone (1780–1918)* I. rész Allgemeine Bestimmung der Städte und der städtischen Siedlungen. Wien 1979, 123–124. p.

¹⁴ Deák Ernő: *Oberpullendorf. Politischer Bezirk Oberpullendorf. Österreichisches Städtebuch, Deák Ernő (szerk.) Die Städte des Burgenlandes, 2. átdolgozott és bővített kiadás, Wien 1996, 187-198, itt: 195.*

¹⁵ Magyarországi Rendeletek Tára, Budapest 1892, 179. sz. rendelet.

¹⁶ Beszédes az eredeti meghatározás a *Bürger*; azaz polgár bejegyzésnél: *Bürger in Städten auch Professionisten auf dem Lande*. A városokban a polgárjoggal rendelkező férfiakat, a falun a kézműveseket számították ide.

gált időszak folyamán az átlagostól eltérő felemelkedésük állapítható meg. Érthetően, hogy az Alsó-Ausztria határán fekvő Felsőpéterfa férfilakossága közül 10,29 %-ot ütött meg a polgárok aránya. Ennél magasabb mértéket csupán Lorettom mezőváros ért el 15,62 %-kal, ami megközelíti a városok átlagát. Csak kiegészítésként említhető, hogy az egyébként búcsújáró helyen lévő szervita kolostor 17 egyházi személyt számlált. Ettől eltekintve valamennyi kiemelt helység polgárainak aránya meghaladta a megyei átlagot, igaz, szintén magyarázatot igényel, hogy a legnépesebb helységnek számító Csorna polgárai csupán az 1,66 %-ot érték el. A többi település aránya 1,98 % (Szarvók) 7,96 % (Nyék) között mozgott. A polgárok aránya szerint kiemelhető összesen 28 helység közül 16 mezővárosi rangot mutatott fel, vagyis az eseteknek több mint a fele. Ugyanakkor a 27 mezőváros közül 11-ben tízen alul maradt a polgárok száma. Nem árt megjegyezni, a lakosság szám, illetve az esetleges mezővárosi rang csak nagyon óvatosan tekinthető városias jegyekre valló ismérveknek.

Lorettommal kapcsolatosan merül fel az egyházi személyek nagyobb számú jelenléte egy-egy településen belül. Sopron megyében összesen hat helyen mutatott ki az összeírás nagyobb számú papot, így Lorettom mellett Csornán 8-at (premontrei kolostor, illetve prépostság), Fraknóváralján 12-t (szervita kolostor), Vimpácon 14-et, Bánfalván 15-öt (pálos kolostor), Kismartonváralján pedig 34-et (ferences kolostor). Mind Csornán, mind pedig a másik öt helyen tehát szerzetesekkel van dolgunk.

Úgyszintén figyelmet érdemel Sopron megyében a nagyszámú kisnemes egy-egy településen belül. Összesen 61 közbirtokossági települést írtak össze, köztük 48 volt azon falvak száma, ahol legalább tíz nemes számláltak a férfiak között. További 13 faluban átlagon felül volt a nemesek száma, azonban valamennyi földesúri fennhatóság alá tartozott. Az összesen 61 közbirtokossági (48), illetve földesúri hatóság alá tartozó (13) település a „vidéki” településeknek több mint egynegyedét, 25,85 %-át alkotta. Ez a figyelemre méltó jelenség külön vizsgálódás tárgyát képezhetné; jelen esetben csak azokra vagyunk tekintettel, amik egyúttal mezővárosi kiváltsággal is rendelkeztek, illetve átlagon felüli arányokat mutattak fel. Megállapítható azonban, hogy a legtöbb kisnemesi község lakossága inkább csak néhány száz főből tevődött össze.

A reformkori állapotokat tekintve a kiválasztott lakóhelyekről nem sokkal több tudható meg a már ismerttetett statisztikai adatoknál. Még a mezővárosok esetében is legfeljebb a parókiáról, kastélyról, várról szerezhetünk tudomást. A földrajzi leírások mindenekelőtt a föld minőségére és mezőgazdasági művelésre szorítkoznak, amikből a gabonafélék mellett mindenekelőtt a bortermelés domborodik ki. A kép annyira egységes, hogy lényegében az iparosítás előtti mozdulatlanságra lehet következtetni. A megye általános leírásánál a „Termékek” c. fejezetben a gabonafélék mellett említés van a dohányról, a gyümölcsök közt kiemelten szerepel a szőlőtermesztés. Az „állatok országából” az ökörhízalásról értesülhetünk a Répce mellékén, a juhtenyésztés inkább a nagybirtokon dívott, ellenben Széchenyi Istvánnak köszönhetően virágzásnak indult a selyembogár-tenyésztés. Az „ásványok országából” a brennbergi barnakőszén bőségével, ha nem is annyira országos minőségével tűnt ki.

Szorgalom, mesterség, gyárak dolgában az említett ökörhízaláson kívül nem sok újra lehet következtetni. „Közönséges kézműves nem csak a királyi és mezővárosok-

ban, hanem a nagyobb helységeken is elég van; de gyár az egész megyében kevés.” Egyedül Sopron emelkedik ki cukorfinomítójával, lúgsó- és hamuzsír-főzőjével, egy könyvnyomtatóval, 45 posztószövőszékekkel, sok késcsinálóval, fazekassal és tímárral. A gőzmalom a felvétel idején nem működött. Kismartonban bőrgyár és könyvnyomtató létezett; Nagyhöflányban ecet- és likörgyárról értesülünk; Nagycenken kocsigyár, Eszterházán pedig répacukorgyár találtak.¹⁷

Élénk kereskedést folytatott a megye Vas, Zala, Somogy, Baranya, Verőce, Tolna, Veszprém és Fejér megyével. Az ott felvásárolt marha és sertés a soproni vásárokon kelt el, vagy éppenséggel Ausztriában adták el. A gabonavásárlást Sárváron, Cellben, Pápán, néha Veszprémben eszközölték. A rábaköziek rozsukat a győri piacon kétszeresre cserélték be, ellenben a gabonavásár helye (hétfőn és pénteken) Sopron volt. Az ott felvásárolt gabonát Bécsújhely környékére szállították. Az egyébiránt híres borkereskedés a ruszti és soproni borokkal nem élte éppen virágkorát. A megye kereskedelmi központja Sopron, ahol 40 kereskedő hazai és külföldi termékekkel üzte mesterségét.¹⁸

„Országútjai igen jó karban tartatnak” állapította meg Fényes Elek, kiemelten a Széleskúton, Feketevároson, Sécen, Sopronon, Harkán, Nagybaromon, Kőszegen átvezető pozsonyi útra, a Nagyhöflányon, Vimpácon átvivő bécsi útra, a bécsújhelyi, a győri és a sárvári útra gondolva. A pozsonyi és a bécsi út egyben postaút is volt. A bécsújhelyi, illetve bécsi út mindamellet jelzi a határhelyzetet. Ennek megfelelően Sopronban, Lajtaújfaluban, Lajtapordányban, Vimpácon és Lajtaszentmiklóson harmincad-, azaz vámhivatalok bonyolították le a határforgalmat.¹⁹

A felhasznált forrásokra támaszkodva még egy tényezőre kell ügyelnünk, éspedig a zsidóság – mint nem agrárnépesség – jelenlétére. Fényes Elek öt zsidó községet emelt ki, ám valójában hét település említhető, ahol a lakosságnak legalább egytizedét tették ki a zsidók: Kismarton 845 (31,04 %), Kabold 716 (44,01 %), Keresztúr 1.007 (41,89 %), Nagymarton 1.465 (35,22 %), Beled 208 (10,63 %), Farád 194 (11,65 %) és Lakompak 753 (31,85 %) létszámú, illetve arányú zsidósággal. Beled, Farád és Lakompak kivételével a többi négy mezőváros volt, és – amint láttuk – valamennyi a jelentős települések közé tartozott.

Alább a középértékek alapján kiválasztott településeket a nem mezőgazdasági foglalkozási ágakra nézve vesszük vizsgálódás alá a 20. század elejének idevágó adatai tükrében. Előljáróban eligazításul álljanak itt Sopron vármegye összesítő mutatói. Dunántúli arányokban Sopron azon megyék közé tartozott, ahol 1900–1910 között 66,1 %-ról 62 %-ra csökkent az őstermeléshez sorolható foglalkozási csoportok aránya. A megyei átlag – Sopron város nélkül – 69,1 %, illetve 62,1 %-ot tett ki. Sopron tehát dunántúli viszonylatban a legalacsonyabb szintet ütötte meg. Ennél jelentősebbek a többi foglalkozási csoportok mutatói: az ipar, kereskedelem és hitelügy, valamint a közlekedés a Dunántúlon összevontan 19,5 (1900), illetve 23,5 %-ot (1910) ért el, ezzel

¹⁷ *Fényes Elek*: Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja, Sopron vármegye, I. kötet, 2., javított kiadás, Pest 1841, 250–251.

¹⁸ Ugyanitt, 251–252.

¹⁹ Ugyanitt, 252.

szemben Sopron megyében 24,7 %, illetve 28,4 % volt az arány, ezzel is élen járt egész Dunántúlon, szintén Sopron városa nélkül (5. táblázat).²⁰

A három város adatai szemléltetőbbek részletesebb felbontásban: Kismarton: közszolgálat 9,86 %, napszámos, cseléd 9,60 %, összesen 19,46 %; véderő 5,53 %, Ruszt: közszolgálat 2,80 %, házicseléd 4,04 %, összesen 6,84 %. Sopron: bányászat 5,01 %, közszolgálat 10,81 %, napszámos, cseléd 7,20 %, az előző két csoport együttvéve 18,01 %; véderő 8,09 %.²¹

Az írás és olvasás képességében a megyei átlag 74,19 % volt Sopron nélkül, Sopronnal 75,66 %. E mutatók alapján kiemelten kellene kezelniük valamennyi települést, ahol a hat éven felüli népességen belül a 74, illetve 75 %-ot meghaladta az írni-olvasni tudók aránya. Mindez mégis egyetlen mutató, és éppen a megyei magas százalékarány miatt nem vall városias jellegre, hanem inkább, s nem egy esetben, a népesség számától független pallérozottságra. Ezek közül kiemelkednek – Ruszttal élükön – a Fertő környéki bortermelő községek, ami persze nem jelentett kizárólagosságot. Ugyanakkor éppenséggel a három legnépesebb település, Csorna, Kapuvár és Csepreg átlagon aluli értékeket mutatott.

A 6. táblázat adatai alapján kísérjük figyelemmel az ipari vállalatok számát 1910-ben. A Dunántúlon 1900–1910 között 83.335-ről 88.909-ra emelkedett a vállalatok száma, ami 7,98 %-os növekedésnek felel meg. Sopron vármegyében – Sopron városa nélkül – az 1900. évi 6.908 vállalattal szemben 7.120-at mutattak ki 1910-ben (3,07 %), ezzel szemben Sopronban tíz év alatt 1.298-ról 1.234-re csökkent a vállalatok száma (– 4,93 %). Ez természetesen nem jelenti egyben a foglalkoztatottak számának csökkenését. A dunántúli megyék közül Sopron megye, ha nem is kullogott utolsó helyen, csupán Vas és Veszprém megyét előzte meg.

A 6. táblázathoz csatolható a húsznál több személyt foglalkoztató vállalatok, üzemek, gyárak felsorakoztatása, mindjárt azzal a megjegyzéssel, hogy ezek túlnyomórészt a kiemelt helységekben voltak találhatóak. Az összesen 38 nagyvállalat közül Lajtaújfaluban volt az egyetlen 1.320 személyt foglalkoztató jutafonó- és szövőgyár, és ezt a tényt azzal a megjegyzéssel kell rögzíteni, hogy az utána következő két nagyvállalat, a büki 706, illetve a cinfalvi 503 személyt foglalkoztató cukorgyár volt. A két említettel együtt összesen öt cukorgyár működött, és pedig Felsőszéplán (450), Nagycenkén (314) és Petőházán (144). Sopronban kizárólag a hozzá tartozó brennbergi szénbánya emelkedett ki 832 munkással. Az egész megyében a 38 nagyvállalat összesen 5.142 munkást, Sopron városában 21 nagyvállalat 2.637 személyt foglalkoztatott. Sopronnal együtt 59 volt a nagyvállalatok száma összesen 7.779 munkással. Ruszton egyetlen ipari vállalat sem működött, de Kismartonban is csak három, 119 személynek adva munkát. A száznál több személyt foglalkoztató üzemek száma a megyében kilenc volt 3.880 munkással, Sopronban hat 1.940 munkással, vagyis 15 nagyüzemben összesen 5.820 személy dolgozott.²² Eltekintve a cukorgyáraktól, kizárólag Lajtaújfalu

²⁰ A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. II rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. MStK, Új sorozat, 48. kötet, Budapest 1913 (30*). A községenkénti kimutatások 74–91.

²¹ Ugyanitt, 92.

²² Uo., 978–980.

és Lajtaszentmiklós minősíthető „ipartelepnek”, ebben az értelemben viszont Sopron megye csak mérsékelten mondható iparosított területnek.

Az infrastruktúrára vonatkozóan elsőként említhető a vasúti összeköttetés; Csepreg, Fertőrákos, Sopronbánfalva, Szarvkő, Pecsényéd, Cinfalva, Füles kivételével 18 kiemelt településnek volt vasútállomása, Kópházát két vasútvonal is érintette. A vasúthálózatból elsőként az osztrák déli vasúthoz csatlakozó Sopron–Bécsújhelyi szakasz nyílt meg 1847-ben. Jóval a kiegyezés után, 1876-ban készült el a Győrt Sopronnal összekötő vonal, majd ennek meghosszabbításaként 1879-ben a Sopron–Lajtaújfalui szakasz. Osztrák oldalról a Wittmannsdorf–Sollenau–Ebenfurthi vonal megnyitását (1883) követően valósult meg az összeköttetés Lajtaújfalu és Ebenfurth között. Ezzel elkészült a GySEV Győrből induló, Sopronon áthaladó és Ebenfurthban végződő teljes vonala.²³ Mind ez, mind pedig a Sopron–bécsújhelyi vonal a Bécs felé tartó összeköttetést célozta meg. Az észak–déli összeköttetést biztosította az 1865-ben a forgalomnak átadott Sopron–nagykanizsai vasútvonal.²⁴ 1883-ban létesült a Kőszeg–szombathelyi RÉV,²⁵ ehhez csatlakozott a csak 1908-ban megnyílt Sopron–kőszegi vonal, mely a Felsőpulyai járást is bekapcsolta a vasúti forgalomba. Még később, 1913-ban nyitották meg a Sárvár–Répcsev–Felsőlászló, Büköt és Csepreget érintő szakaszt. Helyi vonalként említhető továbbá a Sopron–pozsonyi, a Szentmargitbányára Sércnél szárnyvonalal csatlakozó vasút (1897), a Pápa–csornai a GySEV-hez vezető HÉV (1896), valamint a Fertővidéki Helyi Érdeklő Vasút, amely Szentmiklós–Eszterházán érintkezett a GySEV-vel és Nezsideren érte el a Sopron–Pozsonyi szárnyvonalat (1897).²⁶

24 településen volt postahivatal a századelőn, Somfalva és Fraknónádasd kivételével, Fertőrákoson, Sopronbánfalván, illetve a már említett Somfalván, Fraknónádasdon, Pecsényéden kívül a postához ugyanakkor táviró, valamint távbeszélő is csatlakozott. A megyei központi hivatalok a megyeszékhelyen összpontosultak, rajtuk kívül kell említeni a járási székhelyeket az ott berendezett hivatalokkal mint járásbírószág, telekkönyvi, illetve adóhivatal anyakönyvvezetéssel valamint csendőrőrssel. Utóbbiak nyilvánvalóan nem korlátozódtak a járási székhelyekre; a kisközségeket körjegyzőségekbe osztották be. Külön említést érdemel mint járási székhely Felsőpulya, amelyet 868 lakójával messze a megyei átlag alatt a kisközségek közé sorolták.²⁷

A településtípusok vizsgálatakor ezúttal el kell tekintenünk az alaprajzok összehasonlításától, ellenben mérvadó az épületállomány összetételének feltüntetése, szín-

²³ Horváth Ferenc: A magyarországi vasúti pályák építése (1827–1875), in: Kovács László (főszerk.): Magyar vasúttörténet, 5 kötet, Budapest 1995–97, 1. kötet, 1995, 109–205, itt: 148. Lovas Gyula: A GySEV kialakulásának története, ugyanitt, 3. kötet, 1996, 169, 175; Locsmándi Szabolcs: Eine Lücke im Eisernen Vorhang der Raaberbahn 240–251, Vereinigung Burgenländischer Geographen – Institut für Internationale und Regionale Ökonomie, Fakultät für Wirtschaftswissenschaften, Universität Westungarn (Sopron) (kiad.): Geographisches Jahrbuch Burgenland 2009, 241.; Johann Németh: Aus der Geschichte der Raab–Oedenburg–Ebenfurt[h]er Eisenbahn / Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút, ugyanitt (220–239), itt: 221–224.

²⁴ Horváth Ferenc i.m. 160.

²⁵ Tisza István: A magyar állami, magán- és helyiérdeklő vasúttársaságok fejlődése 1876 és 1900 között, in: Magyar vasúttörténet, 2. kötet, Budapest 1996, 55–112., itt: 79.

²⁶ Tisza István: A magyar állami, magán- és helyiérdeklő vasúttársaságok fejlődése 1876 és 1900 között, ugyanitt, 101., 105.

²⁷ A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára 1913. Budapest 1913, Sopron vármegye közigazgatási beosztását ld. a 22–25. oldalon, a községenkénti leírás abc-sorrendben található.

tén az 1910. évi statisztika tükrében (7. táblázat).²⁸ A „vidéki” lakóházak szintjeinek számáról sajnos nem állnak rendelkezésre adatok, így nem tudható meg, vajon hány emeletes ház állt a jelentősebb helyeken. Egyedül a három városról tudható meg, hogy 1900-ban Kismartonban a házak 82,24 %-a volt földszintes, 17,07 %-a egyemeletes, ezen túl három kétemeletes és egy ötemeletes épület állt. Ruszton 77,06 % volt földszintes, 22,35 % egyemeletes. Sopron épületeinek 80,85 %-át alkották a földszintes házak, 14,42 % volt egy- és 4,32 % kétemeletes, mindössze 3 háromemeletes épülettel.²⁹ Építőanyag dolgában nagyrészt a helyi adottságok voltak mérvadóak. A dombos-hegyes, erdős vidékeken inkább elterjedtebb volt a kő- vagy tégláépület (Nagymarton, Sopronkeresztúr, Fertőrákos, Lajtaújfalu, stb.), míg a síkvidéken még nagyszámban volt található vályogból vagy sárból épült ház (Csorna, Kapuvár, Csepreg, Fertőszentmiklós). A szilárd építkezésből viszont egyben lehet következtetni a népességnövekedésre, illetve fordítva: az erősebben fejlődő községekben (Lajtaújfalu, Szarvkő, Cinfalva) már kőből, illetve téglából épültek az új házak, amik feltehetően tágasabbak is voltak a régi – szoba-konyha-kamrából álló – épületekhez képest (7. táblázat).

A települések pontozásos osztályozása

Összefoglalásképpen pontozással értékeltem az eddig vizsgált településeket. Az 1910 körüli állapotokat tükröző tíz pont együtthatói a következők: 1. rangsorolás (elhelyezkedés 1785–1910 között), 2. népességszám (mutató: 1.843,35 – 2.206,10), 3. növekedés 1785–1910 között (mutató: 1785 100 %), 4. népsűrűség (mutató: 87,07), 5. laksűrűség (mutató: 6,09 – 6,72, azaz vidék Sopron nélkül, illetve Sopronnal), 6. négy foglalkozási ágat (ipar, kereskedelem, hitelügy és közlekedés) összefogó közös százalékarányok (mutató: 24,7 - 28,4 Sopron nélkül, illetve Sopronnal), 7. ipari vállalatok a munkaerő számával (százon felüli értékkel), 8. írásbeliség (mutató: 74,19 – 75,30 % Sopron nélkül, illetve Sopronnal), 9. lakóházak (a kő-, illetve tégláépületek aránya (mutató: 50 %-on felül), 10. központi hely (város, járási székhely).

A dinamikus tényezőt véve alapul – ezúttal nem lépve túl a 2000-es népességhatárt – az eddig kimutatott és tárgyalt települések rangsorolásakor négy szempont szerint osztályozhatók az egyes helységek:

1. Fejlődésük folyamatosságról tanúskodik, azaz a tárgyalt korszakon belül nem vagy alig változott helyzetük. Ide sorolható mindenekelőtt Csorna és Kapuvár, de Nagymarton is, habár a kiegyezés korában valamelyest lemaradt az őt túlszárnyaló Csepreg mögött, emez viszont a 7. helyről a 3.-ba küzdötte fel magát, ezért Csepreg is ebbe a kategóriába tartozik.
2. Öt település éspedig Szany, Szil, Beled, Szarvkő és Szentmargitbánya részben lemaradtak.

²⁸ MStK, Új sorozat, 42, kötet, 38–47. Az egyes községeknél ld. a Lakóházak rovatot.

²⁹ Deák Ernő: Das Städtewesen der Länder der ungarischen Krone (1780–1918) II/1–II/2 Ausgewählte Materialien zum Städtewesen. Wien 1989. Kismarton: 42., Ruszt: 66, Sopron: 73.

3. Átmeneti lecsúszás után a folyamatosság, de a kiegyezés korában az emelkedés jegyében említhető az 1910-ben 5. helyen jegyzett Sopronkeresztúr. A besorolás végén a 21. helyről a 19.-re került Pecsényéd és a bár valamelyest a kétezres határon alulra jutó Farád, a 23. helyről a 20.-ra került emelkedéssel szintén folyamatosságról, állandóságról tanúskodnak.
4. Tíz település fokozódó jelentőségét igazolja a szinte ugrásszerű növekedés, aminek következtében egyesek a sor végéről kerültek 1910-re az első tizenöt közé.

Amennyiben általánosítunk, a legnagyobb, mintegy Sopron megyére jellemző „városias” csoport hét településből tevődik össze, köztük a két legnépesebb nagyközséggel, Csornával és Kapuvárral, amik egyben járási székhelyek is voltak. Figyelemreméltó, hogy Cinfalva kivételével Pecsényéddel bezárólag valamennyinél érvényesíthető a „városküszöbnek” tekintett 2000-es lakosság szám. Bár a nagyságrendi rangsorolásban a 4. helyet foglalja el, a pontozás szerint Nagymarton tekinthető – nyilvánvalóan Kismarton, Ruszt és Sopron után – a vármegyében a városiasodás jegeit leginkább hordozó településének. A kiértékelésben nem tüntetjük fel külön az ötnél kevesebb pontszámot elért településeket, habár a négy pontot elért 3000 körüli, azon felüli lakosságuk száma alapján a közlekedés szempontjából kedvező fekvésű 7. Fertőszentmiklós, Sopron szomszédságában a 8. Fertőrákos, és a 11. helyezését Szil ténylegesen Sopron vármegye jelentős települései közé sorolható.

Földrajzi, illetve közigazgatási besorolásban 11 település a vármegye nyugati felében fekszik, pontosabban a Kismartoni, Nagymartoni, illetve Soproni járásban, hat pedig a keleti felében helyezkedett el és pedig a Csepregi, Csornai és Kismartoni járásban. Mindebből arra lehet következtetni, hogy – mindenekelőtt az Ausztria felé vezető főút- és vasútvonalak sávjában Bécsújhely és Bécs hatása érvényesült. Ezzel kapcsolatosan nem kerülhet meg a tömörülés (akkumuláció) kérdése: vajon volt-e a legjelentősebb településeknek, mindenekelőtt Sopronnak bizonyos vonzásköre? Erre első sorban azokban az esetekben következtethetünk, amikor a közelükben fekvő települések figyelemreméltó népességnövekedést mutattak a vizsgált időszakban. A 33.932 lelket számláló Sopron szomszédságában említeni kell Ágfalvát (1.922), Bánfalvát (2.789), Fertőrákost (2.980), Somfalvát (2.159) és Kópházát (1.855), öt falu, Kópházát kivéve mindegyiknek több mint megkétszereződött népessége 1785 – 1910 között. Bár ide lenne sorolható Balf is, de ennek fejlődése a gyógyfürdő, illetve szanatórium létesítésével, vagyis helyi forrásokból vett kedvező fordulatot 1900 után. Az említett öt település lakosságával Sopron és vonzásköre lélekszáma 45.637-re emelkedett 1910-ig. Ez a tény viszont azt igazolja, hogy Sopron mögött messze lemaradtak azok a jelentős települések is, amik nem vagy alig számíthatók központi helynek, így – kivéve a piacozást és a hivatalba járást – a népességnövekedés vonatkozásában nem volt vonzáskörük. Kivételt képez – és ez város mivoltából következik – Kismarton, a vele összeépült és átmenetileg egy községgé összevont (1.869) Alsó- (348) és Felsőkismartonhegygel (1.333), illetve Kismartonváraljával (164). Az 1648 óta szabad

királyi, majd pedig 1876 után rendezett tanácsú, 1910-ben 3.073 lelket számláló város „össztlakossága” így 4.918-ra tehető.

A vonzaskör tekintetében ellenpéldaként hozható fel Csepreg és a közelében fekvő Bük. Csepreg, bár járási székhely volt és több lakost is számlált Büknél, mégis az utóbbi mutatott dinamikusabb fejlődést, ami nem csupán a már említett három falu összecsatlolásának volt köszönhető, hanem annak a ténynek is, hogy míg Csepreg mellett elhaladt a Sopron–szombathelyi pályához csatlakozó mellékvonal, Bük külön álmóssal is rendelkezett az említett Sopron–szombathelyi főszakaszon. Amíg Csepregben egyetlen építkezési nagyvállalat létezett 34 dolgozóval, addig a büki cukorgyárban 706 személy dolgozott. Így mindkettő a saját helyi energiáira támaszkodott, anélkül, hogy különösebb vonzóerőt gyakoroltak volna egymásra.

A Felsőpulyai és a már ismertetett Kismartoni, Nagymartoni és Soproni járást kivéve a rangsorolt és kiértékelt jelentős helyek aránylag egyenletes, bár ritkább „elosztásban” sorakoztak a Csepregi, Csornai és Kapuvári járásban. Igaz, Csepreg mellett Bük zárkózott fel másodikként, a Csornai járásban Szany, Szil, a Kapuváriban Beled képviselte a kétezren felüli nagyságrendet, mindamelllett a járási székhelytől eléggé messze eső Sopron vármegye délkeleti felében.

A fentebb említett negyedik szempont kiegészítéséül kell kitérni Sopron vármegye kétségtelen legsajátságosabbnak mondható két ipartelepére, Lajtaújfalura és Lajtaszentmiklósr. Az 1785. évi értékelés alapján mindkettő szinte legalulról – a 35., illetve 36. helyről – érte el 1910-ig a 10., illetve 15. helyet. Mind Lajtaújfalu, mind pedig Lajtaszentmiklós az osztrák határon feküdt, előbbi Ebenfurth tószomszédságában. Lajtaújfalu – mint a nevéből is kikövetkeztethető – új alapítás az elpusztult középkori Ungerdorf (Magyarfalu) helyén Szarvkő határában. 1647/48-ban mindössze három házból állt, 1656-ban 17 régebbi és 10 új házat számlált. Népességi adatait figyelve tulajdonképpen a kiegyezés korában indult be lendületes fejlődése, közelebről az 1879-ben megnyílt Sopron–ebenfurthi vasútvonal megnyitásával. 1889-ben helyezték üzembe az ezer dolgozót foglalkoztató jutafonó- és szövőgyárat, amely 1910-ben 1.320 munkással rendelkezett, ehhez jött még két 32, illetve 93 személyt foglalkoztató vegyészeti termék- és gyufagyár. Lajtaszentmiklós – középkori nevén Rőjtökör – ugyan átvészelte a közép- és koraiújkorai válsághelyzeteket, csak hogy 1785-ben mindössze 996 fő volt a tényleges népessége. Fellendülése ugyancsak az iparosításnak köszönhetően úgyszintén a kiegyezés korában következett be. Itt halad el a Sopron–bécsújhelyi vasút; 1910-ben három nagyvállalata üzemelt összesen 245 munkással, köztük kender-, len-, pamutszövővel (162), zsinór- és paszomány- (43), valamint gyufagyárral (40). Fekvésüknél fogva mindkettő feltehetően Ausztria felvevő piacaira támaszkodott. Lajtaújfalu esetében mindazonáltal bizonyos válságjelekkel kell számolni, ugyanis 1900-ban még működött szénbányája 330 munkással, jutafonó- és szövőgyára pedig 1.568 munkást foglalkoztatott.³⁰ Ennek megfelelően lakossága is – igaz, nem jelentős mértékben – 2.904-ről 2.859-re csökkent egy évtized alatt. A határhelyzetből kifolyó-

³⁰ A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. II. rész. A népesség foglalkozása községeként. MStK, Új sorozat, 2. kötet, Budapest 1904, 975–976. old.

lag az is hozzátartozott Lajtaújfalu arculatához, hogy 1900-ban 2.908 lakójából 1.223 (42,06 %), 1910-ben 968 (33,76 %) – feltételezhetően Alsó-Ausztriából – külföldi honos munkavállaló volt. Lajtaszentmiklós esetében nem annyira feltűnő, mégsem hanyagolható el a külföldiek jelenléte: 1900-ban 446 (19,03 %), 1910-ben 422 (17,15 %).³¹ Mindez azt bizonyítja, hogy Lajtaújfalu és Lajtaszentmiklós nem csupán földrajzi, de átvitt értelemben is két határeset, hiszen nem felelnek meg Sopron vármegye általános népesség- és településtörténeti sajátosságainak. Mindkettő meggyőzően bizonyítja a vasúti közlekedés és iparosítás közvetlen befolyását, amire hatással volt a határ túloldalán Bécsújhely és Bécs közelsége is.

A különböző együtthatók összevetésével végül is pontozással a következő rangsorolás állapítható meg az 1910. évi helyezés szerint:

- 8 pont: Nagymarton (4.), Lajtaújfalu (10.), Sopronbánfalva (12.)
- 7 pont: Bük (9.), Lajtaszentmiklós (15.)
- 6 pont: Csorna (1.), Kapuvár (5), Sopronkeresztúr (5), Beled (13.), Szarvkő (14.), Somfalva (16), Pecsényéd (19.)
- 5 pont: Csepreg (3.), Szany (6.), Fraknónádasd (18.), Cinfalva (21.), Ágfalva (23.)

Amennyiben városi, helyesebben városias jegyek alapján mérlegelünk, és a három város, tehát Kismarton, Ruszt és Sopron mellé további „központi helyeket” akarunk felsorakoztatni, úgy mindenekelőtt a járási székhelyek említhetők, nagyság- illetve pontozási sorrendben: Nagymarton, Csorna, Kapuvár és Csepreg. A két ipari központ, Lajtaújfalu és Lajtaszentmiklós rendkívül dinamikus fejlődésükkel és szerkezeti felépítésükkel – igaz, egyedi besorolásban – feltétlen a nem agrár-települések számát gyarapították, vagyis összességben három város, négy járási székhely és két ipari központ, azaz összesen kilenc település alkotta a kiemelt helyeket, hozzájuk tizedikként Bük sorolható. Ezzel szemben Felsőpulya, annak ellenére, hogy járási székhely volt, nem rendelkezett semmiféle előfeltétellel ahhoz, hogy a kiemelt helyek között említsük. A rangsorolt 17 hely között szerepel Sopronbánfalva és Somfalva, illetve Ágfalva is, de mindegyikről állítható, hogy Sopron vonzáskörének tudható be a lakosság figyelemre méltó növekedése.

Népességét tekintve, az említett hét település 30.527 főt tett ki 1910-ben. A három, korábban szabad királyi város, tehát Kismarton, Ruszt és Sopron összesen 38.540 lelket számlált; a kettő összege 69.067, ami a vármegyei népesség közel egynegyedének (24,36 %) felel meg. A 2.965 lakosú Büköt is ide számítva 25,41 %. Amennyiben hozzászámítjuk Sopron és Kismarton vonzáskörének lakóit is, összesen 81.082 lélekkel 29,65 %-os eredményre jutunk. Ez az arány valamelyest túlméretezett, annál inkább elfogadható a 25 %, ami magyarországi viszonylatban – természetesen nem kimondottan urbánus vonatkozásban – nagyon kedvező arány.

³¹ Az 1900. évi adatokat I. A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. I. rész. A népesség általános leírása községenként. MStK, Új sorozat, I. kötet, Budapest 1902, 124. – Az 1910. évi adatok I. MStK, Új sorozat 42. kötet, 42., 44.

Záró gondolatok

Tanulmányunk összegzéseként megállapítható, hogy az alkalmazott módszerek segítségével sikerült átfogó képet kapnunk Sopron vármegye településhálózatáról. A pontozási mérce segítségével körvonalazhatók bizonyos csoportok, ezek azonban mégsem állíthatók össze egységes típusokká. A kiemelt helyek népességük nagyságával, dinamikus növekedésével és az iparosodás jegyeit hordozó struktúrájukkal – nevezetesen a járási székhelyek – viszonylagosan központi helyeknek számíthatók. Fejlődésük az 1785., 1840., illetve 1910. évi adataik alapján nem a kiforrottság, hanem az átmenetiség vonásait mutatja. Mindamellet a feldolgozott időszak kezdete és vége településtörténetileg tulajdonképpen nem képez határt. A II. József féle első és a történelmi Magyarország 1910. évi utolsó magyarországi népszámlálása, illetve a kettő között fellelhető források adatainak összehasonlító vizsgálata tanulságos képet nyújt Sopron vármegye település- és népességtörténeti fejlődésének ezen korszakáról.

1. táblázat. Sopron vármegye, a járások és a kiemelt települések néhány adata, 1869–1910

	terület km ²	népesség 1910-ben	község	km ² /község	községek átlagos népessége	népsűrűség fő/km ²	lakóház	laksűrűség lakos/ház	népesség 1869-ben	népszaporulat 1869–1910 között a kezdő év %-ában
Sopron megye	3.256,00	283.510	233	13,97	1.216,78	87,07	42.179	6,72	230.054	123,24
Sopron	129,55	33.932				261,92	1.926	17,62	21.108	160,75
Kismarton	17,42	3.073				176,41	334	9,20	2.476	121,11
Ruszt	20,81	1.535				76,71	189	8,12	1.324	115,94
Csepregi járás	440,50	30.219	48	9,18	629,56	68,58	4.756	6,35	26.598	113,61
Csepreg	58,21	4.103				70,49	498	8,24	3.273	125,36
Csornai járás	511,68	39.186	31	16,51	1.264,06	76,58	6.256	6,26	33.309	117,64
Csorna	96,32	7.679				79,91	816	9,41	4.853	158,23
Felsőpulyai járás	399,97	28.424	36	11,11	789,56	71,07	5.343	5,34	25.248	112,58
Felsőpulya	5,852	868				148,32	172	5,04	685	126,72
Kapuvári járás	572,72	42.425	33	17,36	1.285,61	74,08	6.879	7,17	36.160	117,33
Kapuvár	96,28	6.681				69,39	1.023	6,53	4.749	140,68
Kismartoni járás	435,67	33.785	26	16,76	1.299,42	77,54	5.159	6,55	29.097	116,11
Lajtaújfalu	4,24	2.867				676,18	195	14,70	777	368,98
Nagymartoni járás	210,28	26.290	19	11,06	1.385,53	125,02	5.159	6,55	29.097	116,11
Nagymarton	24,94	3.772				151,30	545	6,92	3.300	114,30
Soproni járás	518,57	44.606	37	14,01	1.205,57	86,60	7.152	6,28	34.217	130,36
Ágfalva	12,07	1.922				159,24	279	6,89	1.348	142,58
Sopronbánfalva	5,45	2.789				511,74	396	7,04	1.268	219,95

2. táblázat. Sopron vármegye átlagosnál nagyobb lélekszámú települései, 1785, 1840, 1910.

1785	1840			1910								
	Népesség	Ház	Laksűrűség	Népesség	Népesség***	Ház***	Laksűrűség***	Népesség	Ház	Laksűrűség		
Sopron	12.639	782	16,16	Sopron	13.391	12.501	1.258	9,94	Sopron	33.932	1.926	17,62
Kismarton	2.271	232	9,79	Kismarton**	2.951	5.386	348	15,48	Kismarton	3.073	334	9,20
Ruszt	1.055	93	11,34	Ruszt	1.089	1.190	152	7,83	Ruszt	1.535	189	8,12
II.b kategória												
Csorna*	2.856	326	8,76	Nagymarton*	4.160	4.092	541	7,56	Csorna	7.679	816	9,41
Nagymarton*	2.707	308	8,79	Csorna*	3.633	3.704	438	8,46	Kapuvár	6.681	1.023	6,53
Kapuvár*	2.321	370	6,27	Kapuvár*	3.562	3.175	451	7,04	Csepreg	4.103	498	8,23
Keresztúr*	1.950	250	7,80	Kismarton-Váralja*	2.722	L. Kismarton			Nagymarton	3.772	545	6,92
Kismartonvár	1.873	156	12,01	Keresztúr*	2.404	2.502	338	7,40	Sopronkeresztúr	3.333	506	6,59
Szany	1.821	204	8,93	Szany*	2.271	2.150	284	7,57	Szany	3.252	611	5,32
Nyék*	1.716	233	7,36	Beled	2.157	2.048	271	7,56	Fertőszentmiklós	3.144	529	5,94
Csepreg*	1.635	261	6,26	Csepreg*	2.152	1.813	235	7,71	Fertőrákos	2.980	434	6,87
Beled	1.583	192	8,24	Fertő-Szentmiklós*	2.086	1.746	226	7,73	Bük	2.965	426	6,96
Szil	1.549	184	8,42	Szil*	1.892	1.785	235	7,60	Lajtaújfalu	2.867	195	14,70
Fehéregyháza*	1.531	192	7,92	Farád	1.665	1.600	220	7,27	Szil	2.842	492	5,78
Süttör	1.378	138	9,99	Szarvkő*	1.638	1.704	231	7,38	Sopronbánfalva	2.789	396	7,04
Szent Miklós*	1.354	163	8,31	Kabold*	1.627	1.519	209	7,27	Beled	2.717	429	6,33
Feketeváros*	1.321	175	7,55	Mihályi*	1.570	1.456	188	7,74	Szarvkő	2.549	338	7,54
Szent	1.307	163	8,02	Szt.	1.497	1.502	205	7,33	Lajtaszentmiklós	2.460	247	9,96
Margarétha*				Margitbánya*								
				Fehéregyháza*	1.496	1.554	206	7,54				
				Nyék*	1.458	1.616	224	7,21				
II.a kategória												
Szarvkő*	1.271	190	6,69	Lakompak	1.364	1.333	178	7,49	Somfalva	2.159	361	5,98
Széleskút*	1.205	108	11,16	A.-F.-Közép-Bük	1.352	1.415	187	7,57	Szentmargitbánya	2.141	349	6,13
Nagy Höflány*	1.162	183	6,35	Feketeváros*	1.346	1.452	192	7,56	Fraknónádasd	2.099	299	7,02
Lakompak	1.159	109	10,63	Tamási	1.345	1.213	164	7,40	Pecsenyéd	2.009	327	6,14
Mihályi*	1.129	121	9,33	Nagyhöflány*	1.344	1.311	182	7,20	Farád	1.981	302	6,56
Pecsenyéd	1.104	164	6,73	Rákos*	1.315	1.256	168	7,48	Cinfalva	1.938	260	7,45
Ágfalva	1.103	147	7,50						Feketeváros	1.923	277	6,94
Oka	1.103	113	9,76						Ágfalva	1.922	279	6,89
Farád	1.092	120	9,10						Füles	1.899	350	5,43
Márc	1.091	166	6,57						Kópháza	1.855	346	5,36
									Bősárkány	1.853	252	7,35

* mezőváros

** A szabad királyi városon kívül Kismarton-Váralját is hozzá számítva 5.673 lelket számlált. Ehhez viszonyítva az 1828. évi adat is mindkét részt magában foglalja.

*** 1828-as adat. Fényesenél nem található a (lakó)házak száma, ezért Ludovicus Nagy 1828-ban közzétett adataira nyúlunk vissza.

3. táblázat. A középérték-modell valamely időszakában megjelenő települések pozíciói és népességváltozása, 1785–1910

	A kettős középértéken felüli települések rangsorszáma és népessége					Népességnövekedés a kezdő időszak %-ában			
	1785	Népesség	1840	Népesség	1910	Népesség	1785–1840	1840–1910	1785–1910
Sopron		12.639		13.391		33.932	105,9	253,4	268,5
Kismarton		2.271		2.951		3.073	129,9	104,1	135,3
Ruszt		1.055		1.089		1.535	103,2	141,0	145,5
Csorna	1.	2.856	2.	3.633	1.	7.679	127,2	211,4	268,9
Kapuvár	3.	2.321	3.	3.562	2.	6.681	153,5	187,6	287,9
Csepreg	7.	1.635	7.	2.152	3.	4.103	131,6	190,7	250,9
Nágyomartón	2.	2.707	1.	4.160	4.	3.772	153,7	90,7	139,3
Sopronkeresztúr	4.	1.950	4.	2.404	5.	3.333	123,3	138,6	170,9
Szany	5.	1.821	5.	2.271	6.	3.252	124,7	143,2	178,6
Fertőszentmiklós	12.	1.354	8.	2.086	7.	3.144	154,1	150,7	232,2
Fertőrákos		997	22.	1.315	8.	2.980	131,9	226,6	298,9
Bük	14.	1.310	18.	1.352	9.	2.965	103,2	219,3	226,3
Lajtaújfalu		527		518	10.	2.867	98,3	553,5	544,0
Szil	9.	1.549	9.	1.892	11.	2.842	122,1	150,2	183,5
Sopronbánfalva		843		914	12.	2.789	108,4	305,1	330,8
Beled	8.	1.583	6.	2.157	13.	2.717	136,3	126,0	171,6
Szarvó	16.	1.271	11.	1.638	14.	2.549	128,9	155,6	200,6
Lajtaszentmiklós		996		1.272	15.	2.460	127,7	193,4	247,0
Somfalva		966		1.290	16.	2.159	133,5	167,4	223,5
Szentmargitbánya	15.	1.307	14.	1.497	17.	2.141	114,5	143,0	163,8
Fraknónádasd		953		1.126	18.	2.099	118,2	186,4	220,3
Pecsenyéd	21.	1.104		1.291	19.	2.009	116,9	155,6	182,0
Farád	24.	1.092	10.	1.665	20.	1.918	152,5	115,2	175,6
Cinfalva		892		1.261	21.	1.938	141,4	153,7	217,3
Feketeváros	13.	1.321	19.	1.346	22.	1.923	101,9	142,9	145,6
Ágfalva	22.	1.103		1.001	23.	1.922	90,8	192,0	174,3
Füles		937		1.173	24.	1.899	125,2	161,9	202,7
Kópháza		933		1.021	25.	1.855	109,4	181,7	198,8
Bősárkány		880		1.024	26.	1.853	116,4	181,0	210,6
Márcfalva	25.	1.091		1.160		1.828	106,3	157,6	167,6
Sopronnyék	6.	1.716	16.	1.458		1.790	85,0	122,8	104,3

Fehéregyháza	10.	1.531	15.	1.496	1.741	97,7	116,4	113,7
Oka	22.	1.103		1.163	1.670	105,4	143,6	151,4
Lakompak	19.	1.159	17.	1.364	1.668	117,7	122,3	143,9
Rábatamási		837	20.	1.345	1.533	160,7	114,0	183,2
Süttör	11.	1.378		724	1.341	52,5	185,2	97,3
Nagyhőflány	18.	1.162	21.	1.344	1.331	115,7	99,0	114,5
Mihályi	20.	1.129	13.	1.570	1.310	139,1	83,4	116,0
Kabold		921	12.	1.627	1.267	176,7	77,9	137,6
Fertő-Széleskút	17.	1.205		1.226	1.230	101,7	100,3	102,1

Megjegyzések:

A települések nevénél az 1910. évi népszámlálási kötetekben található bejegyzést vettük figyelembe.

Alsó-, Közép- és Felsőbük, három szomszédos falu, 1902-ben Bük néven egyesült. A három falu adatait visszavetítve is összevontuk.

Kismarton esetében a szabad királyi város lakosságát vettük figyelembe. Kismartonvár (1785), Kismartonvára (1840), ill. Alsó- és Felső-Kismartonhegy (1910) közigazgatásilag nem tartozott a városhoz.

A II. József-féle összeírásnál a lakosság száma a tényleges, tehát jelenlévő népességre vonatkozik.

Az 1910. évi népszámlálás adatai az össznépességgel (polgári & katonai személyek) azonosak.

4. táblázat. A Sopron megyei városok polgársága, 1785

	férfiak	polgárok	%
Kismarton	1.060	181	17,07
Ruszt	455	119	26,15
Sopron	5.429	1.129	20,80

5. táblázat. A középérték-modell valamely időszakában megjelenő települések lakosságának összetétele, főbb foglalkozási csoportjai (eltartottakkal), írni-olvasni tudása, 1910

	polgári lakos fő	katona fő	összesen fő	őstermelés, bányászat és kohászat %	ipar, kereskedelem, hitel, közlekedés %	ír - olvas %
Sopron	31.597	2.335	33.932	14,36	43,73	83,48
Kismarton	2.951	122	3.073	16,47	48,97	82,62
Ruszt	1.527	8	1.535	75,70	13,94	75,44
Csorna	7.666	13	7.679	40,36	42,75	73,76
Kapuvár	6.669	12	6.681	60,66	25,22	68,25
Csepreg	4.097	6	4.103	63,20	24,18	73,00
Nagymarton	3.765	7	3.772	21,47	63,84	77,25
Sopronkeresztúr	3.328	5	3.333	48,87	38,37	73,96
Szany	3.244	8	3.252	65,38	25,62	74,48
Fertőszentmiklós	3.136	8	3.144	67,46	25,79	72,81
Fertőrákos	2.972	8	2.980	83,19	10,34	64,36
Bük	2.962	3	2.965	48,36	38,48	76,42
Lajtaújfalu	2.859	8	2.867	9,38	81,55	75,93
Szil	2.837	5	2.842	75,19	16,99	76,25
Sopronbánfalva	2.782	7	2.789	31,41	54,82	75,94
Beled	2.712	5	2.717	45,53	30,51	75,52
Szarvó	2.547	2	2.549	34,44	58,26	73,13
Lajtaszentmiklós	2.454	6	2.460	18,60	70,28	71,02
Somfalva	2.159	--	2.159	52,06	40,99	72,26
Szentmargitbánya	2.141	--	2.141	64,88	16,02	74,87
Fraknónádasd	2.099	--	2.099	55,41	33,87	65,70
Pecsenyéd	2.007	2	2.009	50,82	35,54	76,90
Farád	1.917	1	1.918	65,90	23,25	70,59
Cinfalva	1.928	10	1.938	42,21	44,07	60,78
Feketeváros	1.918	5	1.923	78,63	14,30	76,86
Ágfalva	1.921	1	1.922	41,31*	23,46	79,24
Füles	1.893	6	1.899	81,25	14,69	64,93
Kópháza	1.855	--	1.855	76,39	19,51	67,76
Bósárcány	1.851	2	1.853	83,76	11,44	69,08
Márcfalva	1.825	3	1.828	35,23	55,36	73,19
Sopronnyék	1.789	1	1.790	71,06	22,57	77,93

<i>Fehéregyháza</i>	<i>1.739</i>	<i>2</i>	<i>1.741</i>	<i>77,89</i>	<i>15,51</i>	<i>82,13</i>
<i>Oka</i>	<i>1.667</i>	<i>3</i>	<i>1.670</i>	<i>84,91</i>	<i>8,14</i>	<i>79,52</i>
<i>Lakompak</i>	<i>1.662</i>	<i>6</i>	<i>1.668</i>	<i>23,98**</i>	<i>57,97</i>	<i>72,84</i>
<i>Rábatamási</i>	<i>1.530</i>	<i>3</i>	<i>1.533</i>	<i>82,13</i>	<i>13,05</i>	<i>77,56</i>
<i>Süttör</i>	<i>1.340</i>	<i>1</i>	<i>1.341</i>	<i>58,39</i>	<i>37,96</i>	<i>78,52</i>
<i>Nagyhöflány</i>	<i>1.330</i>	<i>1</i>	<i>1.331</i>	<i>61,31</i>	<i>27,65</i>	<i>71,90</i>
<i>Mihályi</i>	<i>1.309</i>	<i>1</i>	<i>1.310</i>	<i>69,31</i>	<i>21,83</i>	<i>72,75</i>
<i>Kabold</i>	<i>1.267</i>	<i>--</i>	<i>1.267</i>	<i>30,39**</i>	<i>55,88</i>	<i>76,40</i>
<i>Fertő-Széleskút</i>	<i>1.228</i>	<i>2</i>	<i>1.230</i>	<i>74,23</i>	<i>18,62</i>	<i>81,06</i>

*) Ágfalván 23,05% a bányászat körébe tartozott.

***) Lakompak és Kabold mint két – mindemellett jelentős zsidó lakossággal rendelkező – uradalmi központ az alacsonyabb kategóriáktól eltérő képet mutat: Lakompakon 4,50%-ot ért el a közszolgálat, 4,56%-ot a napszámosok és cselédek aránya, ami összesen 9,06%-ot jelent. Kabold arányai: 5,21% közszolgálat, 4,50% napszámos és cseléd, összesen 9,71%.

6. táblázat. A középérték-modell valamely időszakában megjelenő települések ipari vállalatainak száma és tagozódása, 1910

	segéd nélkül	1 segéddel	2 segéddel	3-5 segéddel	6-10 segéddel	11-20 segéddel	20-nál több segéddel	összesen
Sopron	581	212	131	188	74	28	20	1.234
Kismarton	92	36	25	28	8	2	3	194
Ruszt	24	10	2	7	1	-	-	44
Csorna	183	55	37	43	5	4	4	331
Kapuvár	121	50	22	25	2	1	1	222
Csepreg	62	24	18	11	3	1	1	120
Nagymarton	83	34	33	15	2	3	1	171
Sopronkeresztúr	96	20	5	6	1	2	-	130
Szany	65	20	8	7	1	1	-	102
Fertő-Szentmiklós	46	27	9	5	-	1	-	88
Fertőrákos	37	8	2	-	1	-	-	48
Bük	50	19	6	6	-	1	1	83
Lajtaújfalu	26	18	7	3	-	-	1	57
Szil	64	15	9	2	1	-	-	91
Sopronbánfalva	86	14	1	4	-	-	-	105
Beled	82	22	18	22	-	-	1	145
Szarvkö	30	14	7	3	-	-	1	55
Lajtaszentmiklós	35	5	8	6	1	1	3	59
Somfalva	17	13	2	-	-	-	-	32
Szt. Margitbánya	27	13	9	3	1	-	1	54
Fraknónádasd	16	11	3	2	-	-	1	33
Pecsenyéd	36	11	4	5	2	1	-	59
Farád	58	12	5	5	-	-	-	80
Cinfalva	21	11	3	1	-	-	1	37
Feketeváros	33	13	5	2	-	-	-	53
Ágfalva	29	6	3	1	-	-	-	39
Füles	28	9	2	2	-	-	-	41
Kópháza	24	9	-	-	1	-	-	34
Bősárkány	18	7	2	3	1	-	-	31

7. táblázat. A középérték-modell valamely időszakában megjelenő települések lakóházainak jellemzői, 1910

	lakóház	az épület				a tetőzet		
		Köböl v. téglából	kő v. téglá alappal	vályogból, sárból	fából v. más anyagból	cserép, pala, bádóg	zsindey, deszka	nád, zsúp
Sopron	1.926	1895	29	1	1	1.709	217	--
Kismarton	334	333	1	--	--	210	124	--
Ruszt	189	189	--	--	--	130	59	--
Csorna	816	347	121	347	1	380	28	408
Kapuvár	1.023	480	113	422	8	365	62	596
Csepreg	498	290	98	107	3	298	8	192
Nagymarton	545	372	144	29	--	495	44	6
Sopronkeresztúr	506	364	135	7	--	457	14	35
Szany	611	305	152	153	1	266	18	327
Fertőszentmiklós	529	125	91	312	1	238	19	272
Fertőrákos	434	434	--	--	--	415	7	12
Bük	426	119	48	258	1	177	7	242
Lajtaújfalu	195	195	--	--	--	162	33	--
Szil	492	186	40	266	--	233	6	253
Sopronbánfalva	396	395	1	--	--	386	5	5
Beled	429	116	85	225	3	171	10	248
Szarvkő	338	338	--	--	--	152	177	9
Lajtaszentmiklós	247	227	7	12	1	133	114	--
Somfalva	361	360	1	--	--	353	8	--
Szentmargitbánya	349	320	5	24	--	196	128	25
Fraknónádasd	299	295	1	3	--	201	4	94
Pecsenyéd	327	287	39	1	--	296	31	--
Farád	302	129	42	131	--	108	11	183
Cinfalva	260	257	3	--	--	188	30	42
Feketeváros	277	276	--	--	1	178	37	62
Ágfalva	279	255	16	8	--	261	2	16
Füles	350	73	50	226	1	121	--	229
Kópháza	346	275	8	58	5	248	21	77
Bősárkány	252	74	10	168	--	48	--	252